

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De mens als mezelf

YVES PETRY

De wetenschap heeft altijd gelijk, behalve als het gaat over mij.

Tijdens mijn burgerdienst, nu meer dan twintig jaar geleden, in de filosofiebibliotheek van de KULeuven maakte ik van de gelegenheid gebruik om het werk van Freud door te nemen. Hoe boeiend ook, veel van wat ik had gelezen, verloor vervolgens voor mij aan belang naarmate ik, als zo velen van mijn intellectueel nieuwsgierige tijdgenoten, in de ban geraakte van een andere manier van denken over de mens, namelijk het neuro-, bio- of evolutiepsychologische model.

Ondertussen ben ik alweer ruimschoots verzadigd door het overvloedige aanbod aan populairwetenschappelijke lectuur ter zake, en de mens als chimpansee, als bonobo, als kapucijneraapje is zozeer gemeengoed geworden dat wat ooit een fascinerend perspectief leek, tegenwoordig in mijn oren gewoon afgezaagd klinkt. Sinds enige tijd heb ik de indruk dat echte wetenschap — niet haar valse profeten, maar wetenschap die zich heel bescheiden en secuur aan de grenzen houdt die haar methode haar oplegt — al bij al niet zo veel interessants te vertellen heeft over de mens. Daarmee bedoel ik: de mens als individu, of, nog concreter geformuleerd, de mens als mezelf.

De mens als mezelf: ieder van u kan die formule uitspreken en zal daarmee naar iets verwijzen dat ontsnapt aan het algemene begrip. De wetenschap heeft altijd gelijk, behalve als het gaat over u. Wij, u als uzelf, ik als mezelf, wij zijn geen wetenschappelijk object. In het licht van het machtige groepsdenken dat wetenschap heet, zijn wij veeleer spoken — machteloze schimmen waarvan het bestaan van buitenaf bekeken ongeloofwaardig om niet zeggen irreëel lijkt, terwijl het van binnenuit aanvoelt als de onloochenbaar enige bron van vreugde en leed in het ganse heelal. Ik vind dat als mens, maar zeker ook als romanschrijver een uitermate stimulerende stand van zaken die mij nog voor jaren werk garandeert.

Ik heb er geen bezwaar tegen om het gedrag van andere diersoorten zodanig te interpreteren dat we ook aan hen iets als individualiteitsbeleving kunnen toeschrijven. Maar ik zie me nog niet snel op vakantie gaan met een chimpansee, een bonobo of een kapucijneraapje. Ik verkies gezelschap waarin ik de volle flexibiliteit en complexiteit herken waardoor ik aan mijn eigen bestaan als spook zo gehecht ben, gezelschap waarmee ik het vermogen deel om zowel

bedrieglijk als oprecht te communiceren over wat zich innerlijk roert — en dan heb ik het niet alleen over wie waar op welk moment de banaan kan hebben verstoppt die ik zelf had willen eten.

In de aanloop naar vanavond heb ik kunnen vaststellen dat Freud mij in al die jaren nooit werkelijk heeft verlaten. Ik blijf nog ontvankelijk te zijn voor de charmes van het freudiaanse denken.

Het is niet zozeer Freuds conceptuele systeem op zich dat mij charmeert, al moet ik bekennen niet weinig jaloers te zijn op een schrijver die een systeem van eigen vinding op poten heeft kunnen zetten dat zijn publicaties, althans in sommige kringen, heel wat wetenschappelijke respectabiliteit heeft opgeleverd. Een concept als de drievuldigheid van Es, Ich en Überich, laat Freud bovendien toe om verhalen van een verre gaande complexiteit te bedenken rond het wel en wee van zijn patiënten, rond de lotgevallen van de neuroot of de pervers in u, in mij, in ieder van ons. Als romanschrijver die niet over een dergelijk systeem beschikt, wie het zelfs op straffe van literaire excommunicatie verboden is een dergelijk systeem te hanteren, weet ik hoe moeilijk het is om een verhaal uit te tillen boven de gangbare simplismen van het publieke spreken.

Elke creatieve bezigheid is op haar eigen wijze een mijnenveld. Het risico dat iemand als Freud loopt, bestaat erin dat hij zich door het duidingsvermogen van zijn begrippenapparaat laat verleiden tot interpretaties die zo star en leerstellig zijn dat ze de hedendaagse lezer onbedoeld komisch voorkomen.

Aan de andere kant, en daarin ligt voor mij een van de charmes van Freud, ontsnappen bepaalde moeilijkheden of tegenstrijdigheden in zijn eigen denken niet aan zijn scherpe zin voor zelfkritiek. Hij bezit de intellectuele ernst om wanneer de tijd er rijp voor is de speculatieve premissen van zijn systeem te herzien, gedeeltelijk te herroepen of aan te vullen. In dat opzicht is hij heel wat minder arrogant en veel avontuurlijker dan menig evolutiepsychologisch publicist die niet schroomt zijn weinig verrassende speculaties als definitief bewezen waarheden te presenteren.

Een andere charmante kant van Freud ligt voor mij in zijn soms expliciet, soms impliciet betoonde jaloezie ten aanzien van de romanschrijver. Hij schildert mijn vakgenoten wel eens af als neuroten wier werk, net als het relaas en de tics van de doorsneeneuroot, het best begrepen kan worden als een symptomatische openbaring van verdrongen driftimpulsen. Het enige verschil tussen schrijver en patiënt zou dan bestaan in de esthetische vorm waarmee de eerste aan zijn onthullingen een acceptabel karakter geeft. Maar evengoed vind je bij Freud passages waarin hij zijn bewondering uit voor het inzicht waartoe een literaire intuïtie kan leiden. In een bepaald essay geeft hij zelfs toe zich wrokig en beetgenomen te voelen wanneer de betekenis van een verhaal dat hem aanspreekt, zich door psychoanalytische duiding toch niet laat kraken. Hij wijst het verhaal daarom niet af, maar erkent er grootmoedig, zij het met enige tegenzin, de artistieke soevereiniteit van. Hoe eerlijk, hoe sportief,

vergeleken met de botte minachting voor literatuur die we vaak te horen krijgen uit evolutiepsychologische hoek.

Wat me ten slotte nog het meest aan Freud charmeert, is het levensgevoel dat uit zijn werk spreekt en dat ik zou willen aanduiden als *tragisch pessimisme*.

Tragisch, omdat het individu volgens Freud niet is voorbestemd tot een leven in harmonie met zichzelf. Innerlijke conflicten kunnen van hun meest destructieve kanten worden ontdaan, psychische blokkades kunnen worden versoepeld. Maar geheel gesmeerd en ruisvrij zullen wij als individuen nooit functioneren.

Pessimisme, omdat die visie in scherp contrast staat met de nogal optimistische publieke moraal van tegenwoordig, die inhoudt dat het individu over zo veel vrijheid van denken en handelen beschikt dat er geen reden meer is om langdurig te moeten lijden aan een onoplosbaar innerlijk conflict. Problemen die persisteren, zijn ofwel ingebeeld, ofwel terug te voeren op uiterlijke omstandigheden.

Het zou waarachtiger zijn te erkennen dat we worden gedreven door motieven die vanuit rationeel of conventioneel oogpunt bekeken soms weinig verdedigbaar zijn, om niet te zeggen boosaardig, ongewenst of belachelijk. We passen niet helemaal in de logica van de sociale, de biologische, de economische realiteit. We passen zelfs niet helemaal in de logica die we onze eigen persoonlijke geschiedenis zouden willen opleggen. We zijn onvatbaarder, schimmiger en unieker dan we kunnen begrijpen of ten volle verdragen. Toch is het van het hoogste belang dat we gevoelig blijven voor die spookachtige uniciteit want het is uitsluitend aan haar te danken dat we kunnen zeggen werkelijk te hebben geleefd, als individu echt te hebben bestaan.

Wat Freud in mijn ogen met een select aantal romanschrijvers gemeen heeft, is dat hij zijn lezer in het onderhouden van die gevoeligheid tot steun is, ik durf haast zeggen als een ware vriend. Geen vriend die altijd gelijk heeft, geen vriend aan wiens dwingende suggesties u altijd geloof moet hechten. Maar tenminste een vriend die, al is het dan in zijn geheel eigen stijl, steeds bereid is ernstig in te gaan op het middernachtelijk gefluister van uw onmogelijke zelf.

Ingekorte versie van een lezing in het literatuurhuis Passa Porta te Brussel op 19 november 2013 bij de presentatie van het boek Freud als filosoof van Philippe Van Haute & Jens De Vleminck (red.), Uitgeverij Pelckmans.